

Суб'єкти права на скаргу

за Кримінальним
процесуальним кодексом
України 2012 року

А. Б. Касумова

аспірант кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проведено системний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. з точки зору стану та необхідності удосконалення правового регулювання права на скаргу за суб'єктами кримінального провадження.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року, оскарження, суб'єкти права на скаргу.

В статті проведено системний аналіз положень Уголовного процесуального кодекса України 2012 г. с точки зрения состояния и необходимости совершенствования правового регулирования права на жалобу за субъектами уголовного производства.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины 2012 года, обжалование, субъекты права на жалобу.

This article presents a systematic analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 regarding the condition and necessity for improvement of the legal regulation of the right to complain by the subjects of criminal proceedings.

Keywords: The Criminal Procedure Code of Ukraine 2012, the appeal, the subjects of the right to complain.

Реформування кримінального процесу, що здійснюється нині в Україні, покликане вирішити нагальні проблеми кримінального судочинства. Воно вимагає комплексного і послідовного підходу законодавця, адже відбувається переосмислення самої суті кримінального судочинства, реалізуються якісно нові підходи до вдосконалення форми і змісту кримінального процесу з наголосом на розширення засади змагальності сторін, забезпечення прав людини.

Основні напрями модернізації кримінального судочинства були визначені в Концепції реформування кримінальної юстиції (2008 р.), серед яких – курс на подальшу демократизацію, гуманізацію кримінального процесу, акцентовано увагу на необхідності посилення захисту прав і свобод людини під час кримінального провадження, виконанні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна перед європейським та світовим співтовариством [1]. Положення Концепції багато в чому слугували підґрунтям для проекту Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. [2].

Серед інших проблемних питань, які законодавець мав на меті вирішити шляхом прийняття КПК України 2012 року, зупинимось на правовому регулюванні однієї із засад кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК України 2012 р.). Актуальність обраної теми зумовлена недостатністю наукової розробленості проблематики забезпечення права на скаргу щодо всіх суб'єктів, залучених до сфери кримінального судочинства.

Окремі аспекти реалізації права на скаргу за суб'єктами кримінального провадження були предметом розгляду таких науковців, як С. С. Алексеев, А. Н. Артамонов, В. Л. Будніков, О. В. Григор'єва, С. Л. Дег-

тярьов, В. І. Летучих, П. А. Лупінська, О. А. Максимов, В. В. Малько, М. М. Михеєнко, В. І. Ремнев, О. Г. Шило та ін. Проте значна кількість теоретичних та практичних питань залишаються недостатньо дослідженими або все ще не дослідженими після прийняття 13 квітня 2012 р. нового КПК України.

Мета нашої публікації полягає в тому, щоб з'ясувавши особливості закріплення права на скаргу за суб'єктами кримінального процесу, сформулювати відповідні пропозиції до вдосконалення КПК України 2012 р.

Конституція України гарантує кожному право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [3]. Це положення розвиває ст. 24 КПК України 2012 р. «Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності».

Особа має право звернутись зі скаргою до суду або прокурора у випадку, якщо її права та законні інтереси порушуються рішеннями, діями чи бездіяльністю органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду. Праву особи на скаргу кореспондується обов'язок компетентного органу державної влади прийняти таку скаргу і вирішити її, а також забезпечити виконання та можливість подальшого оскарження прийнятого рішення.

У доктрині кримінально-процесуального права існують різні підходи до визначення категорій суб'єктів, яким законом має бути надане право оскаржувати порушені права та законні інтереси. Спробуємо їх систематизувати.

Перший з підходів, пропонований, зокрема, В. Л. Будніковим, зводиться до наступного: «Розглядатись у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку повинні скарги тільки тих учасників кримінального процесу, які прямо зацікавлені у вирішенні справи і наділені, у зв'язку

з цим, відповідними процесуальними правами» [4, с. 14].

Дещо інакшої позиції притримується Л. В. Черечукіна, яка вбачає за доцільне конкретизувати право суб'єктів на оскарження дій компетентних органів державної влади межами їх процесуального інтересу. Одночасно, права на оскарження незаконних і необґрунтованих дій та рішень органу дізнання, слідчого, прокурора не може бути позбавлена жодна особа, яка бере участь в кримінальному судочинстві [5, с. 12].

За другим підходом, представниками якого є, зокрема, В. І. Летучих [6] та П. А. Лупінська [7], пропонується наділяти правом на скаргу не тільки осіб, які мають заінтересованість у справі, але й свідка, спеціаліста, експерта, понятого, перекладача, заставодавця, заявника, поручителя тощо [7, с. 154]. Тобто це всі особи, які беруть участь у справі, але вони не є особами, які здійснюють кримінальне провадження.

Третій підхід полягає у тому, що правом на скаргу можуть володіти не лише учасники процесу, а й інші особи (наприклад, близькі родичі, колеги тощо), тобто всі особи, зокрема й ті, чий права та законні інтереси не порушувались. Як стверджував О. М. Ларін: «Право на скаргу належить будь-якій особі, незалежно від її кримінально-процесуального статусу, навіть якщо ця особа взагалі не бере участі в кримінально-процесуальній діяльності» [8, с. 95].

За законодавством України, правом на скаргу наділена кожна особа, чий права та законні інтереси порушені. Інше питання – обсяг його реалізації окремими суб'єктами кримінального процесу. Значною мірою він визначається процесуальним становищем особи під час кримінального провадження. Однак, виходячи зі змісту окремих положень КПК України 2012 р., складається враження, що законо-

давець вибірково підійшов до закріплення права на скаргу за окремими з них.

З одного боку, перевагою КПК України 2012 р. порівняно із КПК України 1960 р. є визначення окремих статей, в яких перераховуються ті рішення, дії чи бездіяльність, що можуть оскаржуватись під час кримінального провадження, та особи, яким надано право на скаргу. Такий висновок робимо, виходячи із положень ст. ст. 303 «Рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження», 311 «Рішення, дії чи бездіяльність прокурора, які можуть оскаржуватись слідчим», 393 «Право на апеляційне оскарження», 425 «Право на касаційне оскарження», 446 «Право на звернення про перегляд судових рішень Верховним Судом України», 460 «Право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами» та деяких інших.

Проте за окремими суб'єктами кримінального процесу законодавець взагалі не регламентує можливість реалізувати право на скаргу. А це, у свою чергу, є порушенням конституційних приписів рівності та обмеженням правового статусу людини і громадянина. Такі особи можуть і не мати особистої зацікавленості в результатах справи, однак рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду порушуються їхні права чи законні інтереси. Мова йде про осіб, які законодавцем віднесені до категорії «інших учасників кримінального провадження»: свідка, експерта, спеціаліста, понятого, перекладача, а також про осіб, правовий статус яких переважно не визначений в КПК України 2012 р., а саме: особи, щодо яких закрито кримінальне провадження (ст. 284); особи, яким відмовлено у визнанні потерпілими (ч. 5 ст. 55); особи, стосовно яких розглядається питання про видачу в іноземну

державу (екстрадицію) (ст. 581); особи, у володінні яких знаходяться такі речі і документи, на тимчасовий доступ до яких слідчий суддя видав відповідну ухвалу (ст. 159); особи, на майно яких накладено арешт, або інші особи, у володінні яких перебуває майно (ст. 170); особи, щодо яких можуть бути застосовані заходи безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303); особи, які володіють тимчасово вилученим майном (ст. 167) та деякі ін.

Зауважимо, що до цієї ж категорії осіб відносяться й заявник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача та цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, однак КПК України 2012 року містить норми, що визначають особливості реалізації ними права на скаргу (зокрема, ст. ст. 303, 393, 425).

При визначенні суб'єктів права на скаргу в кримінальному процесі України видається за доцільне брати за основу критерій поділу їх залежно від процесуального становища цих осіб під час кримінального провадження. Виходячи зі змісту глави 3 КПК України 2012 р. «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», суб'єктів права на скаргу можна умовно поділити на: сторону обвинувачення; сторону захисту; потерпілого і його представника; інших учасників кримінального провадження. Зупинимось на окремих питаннях закріплення права на скаргу за суб'єктами кримінального провадження.

Сторона обвинувачення. Відповідно до пункту 19 частини 1 статті 3 КПК України 2012 року стороною кримінального провадження з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, передбачених Кодексом [2].

КПК України 2012 року суб'єктом права на скаргу визнає «слідчого, який здійснює розслідування певного кримінального правопорушення». Відповідно до частини

1 статті 311 КПК України 2012 р. слідчий має право оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні, крім випадків, передбачених Кодексом. Порядок такого оскарження передбачає подання скарги слідчого до прокуратури вищого рівня щодо прокуратури, в якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржується [2].

Щодо процесуального статусу прокурора під час кримінального провадження, то за ним закріплено право оскаржувати судові рішення в межах реалізації ним функції нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (п. 20 ч. 2 ст. 36), подання апеляційних і касаційних скарг (ст. ст. 393, 425), подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами (ст. ст. 446, 460). Таким чином, прокурор є суб'єктом права на скаргу, яке він може реалізувати як під час досудового провадження, так і судового розгляду.

Сторона захисту. Відповідно до пункту 19 частини 1 статті 3 КПК України 2012 р. стороною захисту в кримінальному процесі є: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [2].

У пункті 6 частини 4 статті 42 КПК України 2012 р. передбачено, що обвинувачений має право «оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення» [2]. Викладення цієї норми видається неповним, оскільки не зазначено право

обвинуваченого брати участь під час розгляду таких скарг у судовому провадженні. Тому пропонується внести зміни до п. 6 ч. 4 ст. 42 КПК України 2012 р. та викласти його в наступній редакції:

«Стаття 42. Підозрюваний, обвинувачений

4. Обвинувачений також має право:

б) оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення, бути присутнім під час їх розгляду».

Звернемо увагу на той факт, що коли вирок суду набирає законної сили, маємо справу з такими учасниками кримінального провадження, як виправданий (обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили (ч. 1 ст. 43 КПК України 2012 р.)), чи засуджений (обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили (ч. 2 ст. 43 КПК України 2012 р.)).

Визначаючи правовий статус засудженого та виправданого, законодавець обмежується загальним формулюванням: «виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 цього Кодексу, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження» (ч. 3 ст. 43 КПК України 2012 р.) [2]. Зі змісту цієї норми не зовсім зрозуміло, які саме права закріплені за цією категорією учасників кримінального провадження, що ускладнюватиме їх реалізацію.

КПК України 2012 року пов'язує появу цих учасників кримінального процесу із набранням судових рішень законної сили. Відповідно до статті 532 КПК України 2012 р.: «Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено цим Кодексом, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встанов-

леного цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано. Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій, Верховного Суду України набирають законної сили з моменту їх проголошення» [2]. Це означає, що право на скаргу буде реалізовуватись засудженим, його законним представником чи захисником, а також виправданим, його законним представником чи захисником при касаційному оскарженні (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 425), перегляді судового рішення Верховним Судом України (ст. 446) чи перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами (ст. 460).

Потерпілий і його представник. Правовий статус потерпілого регламентується § 4 глави 3 КПК України 2012 р. – «Потерпілий і його представник». За частиною 1 статті 55 КПК України 2012 р. потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду [2]. Згідно із пунктом 7 частини 1 статті 56 КПК України 2012 р. потерпілий має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Окремо передбачено право оскаржувати судові рішення (п. 7 ч. 3 ст. 56).

Додамо, що у передбачених законом випадках право на скаргу надається також особі, якій відмовлено у визнанні потерпілою. В такому разі особа може оскаржити рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України 2012 р.), що також надає їй статусу суб'єкта права на скаргу.

Інші учасники кримінального провадження. За КПК України 2012 року до інших учасників кримінального провадження законодавець відносить: заявника (ст. 60), цивільного позивача (ст. 61), цивільного відповідача (ст. 62), представника цивільного позивача, цивільного

відповідача (ст. 63), законного представника цивільного позивача (ст. 64), свідка (ст. 65), перекладача (ст. 68), експерта (ст. 69), спеціаліста (ст. 71), секретаря судового засідання (ст. 73), судового розпорядника (ст. 74).

Право на скаргу за більшістю з наведених учасників кримінального провадження в КПК України 2012 р. не передбачене. Це не відповідає проголошеній у Конституції України засаді рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (п. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України) [3]. Тому пропонується на рівні КПК України 2012 р. визначити за особами, віднесеними до категорії «інші учасники кримінального провадження», право подавати скаргу у випадку порушення їхніх прав та законних інтересів рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею чи судом та внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 60, ч. 1 ст. 66, ч. 3 ст. 69, ч. 2 ст. 68, ч. 4 ст. 71 КПК України 2012 р.

Додамо, що прогалиною КПК України 2012 р. є відсутність норми, яка б регулювала правовий статус понятого та заставодавця, які визначені в п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України 2012 р. учасниками кримінального провадження. Для таких учасників також доцільно передбачити право на скаргу (у разі якщо рішеннями, діями чи бездіяльністю особи, яка здійснює кримінальне провадження, порушуються їх права чи законні інтереси).

Стверджуючи про те, що право на скаргу належить особі, права та законні інтереси якої порушено, необхідно уточнювати, що це ж право закріплене й за захисником такої особи, представником потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, адвокатом свідка та іншими особами, яким, відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [9], надане таке право. Це ті особи, які хоча й не мають особистої зацікавленості у результа-

тах справи, проте уповноважені здійснювати захист прав і законних інтересів, а також користуються правами осіб, яких вони представляють.

В окремих випадках, які передбачені п. 1 ч. 1 ст. 303, ст. ст. 169, 171, 173 КПК України 2012 р., суб'єктом права на скаргу є володілець тимчасово вилученого майна, який має право оскаржувати бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, що полягає у неповерненні такого майна, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений строк.

Суб'єктами права на скаргу законодавець визначає також осіб, щодо яких можуть бути застосовані заходи безпеки, які наділені правом оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при їх застосуванні (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України 2012 р.). Хоча перелік цих осіб в КПК України 2012 р. не визначений, однак він наводиться в ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві» [10].

Суб'єктами права на скаргу пропонується визнавати й осіб, на майно яких накладено арешт, інших осіб, у володінні яких перебуває майно, яким вони не мають змоги розпоряджатися та використовувати. Такий висновок робимо із положення п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України 2012 р., де визначено, що в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому.

Також суб'єктами права на скаргу пропонується визнавати осіб, у володінні яких знаходяться такі речі і документи, на тимчасовий доступ до яких слідчий суддя видав ухвалу задля можливості ознайомлення з ними, копіювання та, у разі прийняття відповідного рішення – їх вилучення (виїмки). Оскарження такої ухвали слідчого судді передбачене п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України 2012 р. А із змісту статей 160 та 309 КПК України 2012 р. випливає,

що це може бути як фізична особа – підприємець, так і юридична особа.

У пункті 25 частини 1 статті 3 КПК України 2012 р. до учасників кримінального провадження законодавець відносить особу, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію). Вона згідно з пунктом 6 частини 1 статті 581 КПК України 2012 р. має право оскаржувати рішення про тримання її під вартою та про задоволення запиту про видачу.

З точки зору надання права на подання скарги поребує уточнення й правовий статус особи, щодо якої закрито кримінальне провадження. У випадку якщо суд постановляє вирок або виносить ухвалу про закриття кримінального провадження, особа позбавляється процесуального статусу підозрюваного та обвинуваченого. Однак у неї залишається право, передбачене ст. 130 КПК України 2012 р. на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. А відповідно до ст. 14 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» [11] має право подати заяву про її оскарження до суду у разі незгоди з винесеною постановою (ухвалою). Таким чином, доцільним вбачається визнавати особу, щодо якої закрито кримінальне провадження суб'єктом права на скаргу в кримінальному процесі.

Виходячи із проведеного аналізу як теоретичних, так і практичних матеріалів, нормативно-правових актів, суб'єктами права на скаргу в кримінальному процесі пропонується визнавати осіб, права та законні інтереси яких порушуються внаслідок незаконних та необґрунтованих рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, прокурора, слідчого

судді чи суду. До них належать: підозрюваний, обвинувачений (підсудний); засуджений, виправданий; потерпілий, його представник та законний представник; особа, якій відмовлено у визнанні потерпілою; особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники; цивільний позивач, його представник та законний представник; цивільний відповідач та його адвокат; заявник; свідок та його адвокат; понятий; заставодавець; перекладач; експерт; спеціаліст; особа, щодо якої закрито кримінальне провадження; особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію); особа, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, на тимчасовий доступ до яких слідчий суддя видав відповідну ухвалу; особа, на майно якої накладено арешт або інша особа, у володінні якої перебуває майно; особа, щодо якої можуть застосовуватись заходи безпеки; особа, яка володіє тимчасово вилученим майном; слідчий; прокурор.

Можемо констатувати, що попри те, що забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності було визначене як засада кримінального провадження в КПК України 2012 р., існує цілий ряд теоретичних та практичних проблем її реалізації. Лише комплексний підхід, який би включав нормативне закріплення права особи на скаргу за кожним з учасників кримінального провадження та практичне впровадження принципу рівності всіх перед законом і судом дозволить, забезпечити існування ефективного змагального кримінального судочинства в Україні. На це спрямовані і сформульовані у статті пропозиції щодо вдосконалення КПК України 2012 р. в частині наділення відповідного кола осіб правом на подання скарги у кримінальному провадженні.

Список використаної літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – С. 486.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 р. : (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 382 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Будников В. Л. Обжалование действий и решений следователя. – Волгоград : ВСШ МВД, 1990. – 64 с.
5. Черечукіна Л. В. Процесуальний порядок заяви клопотань і подання скарг про провадження слідчих дій, їх вирішення та оскарження процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. В. Черечукіна ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1998. – 18 с.
6. Летучих В. И. Конституционный принцип обжалования в досудебных стадиях уголовного процесса. Учеб. пособие. – Омск : Изд. Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1981. – 68 с.
7. Лупинская П. А. Право жалобы в уголовном судопроизводстве в свете Конституции СРСР / П. А. Лупинская // Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка: материалы конф. – М. : ИГПАН, 1979. – С. 150-156.
8. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М. : 1986. – 160 с.
9. Про безоплатну правову допомогу. – Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
10. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві. – Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 11. – Ст. 51.
11. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. – Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 1. – Ст. 1.